

Підготовка майбутнього вчителя до виховання толерантності в молодших школярів на уроках української мови

У статті розкрито значимість виховання толерантності у майбутніх учителів початкової школи як важливого засобу професійної підготовки; здійснено огляд основних складових толерантності як компоненту полікультурної компетенції; розглянуто деякі засоби української мови, за допомогою яких можна виховувати толерантність в учнів початкових класів як важливу складову навчання. Особливу увагу приділено комунікативній толерантності як фактору виховання людини, яка здатна створити психологічно комфортні умови співпраці, досягнення взаєморозуміння, що є важливим для педагогічної діяльності. Саме дисципліни гуманітарного циклу формують знання про культуру свого народу і культурні досягнення інших народів, що дає можливість виховувати в учнів почуття патріотизму і ставлення до своєї культури, і своєї мови як до національно-культурних цінностей. Адже саме в навчально-виховному процесі можна сформувати ментальні риси школяра, сформувати менталітет толерантності.

Ключові слова: толерантність, емпатія, полікультурна компетенція, комунікативна толерантність, толерантна особистість, майбутні вчителі початкової школи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виховання толерантності у майбутніх учителів початкової школи є надзвичайно актуальним питанням сьогодення, адже сучасна освіта спрямована на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей. Всі ці якості формують мовну особистість, яка здатна вільно орієнтуватися у різноманітних мовленнєвих ситуаціях, успішно вирішувати комунікативні завдання, що передбачені Національною доктриною розвитку освіти в XXI столітті, Законом України «Про освіту», положенням сучасних мовних концепцій мовної освіти в Україні та іншими державними документами.

Стрижневим моментом існування в полікультурному соціумі окремої особистості, групи людей, цілої країни є толерантність як універсальний принцип людської життєдіяльності. На цьому тлі особливо важливим постає питання навчання та дотримання толерантності в житті дітей та молоді, особливо молодших школярів. Успішне виховання толерантності, що є компонентом полікультурної компетенції та професійно важливою якістю особистості майбутнього вчителя початкової школи, може бути здійснено засобом української мови, яка здатна виховати ціннісне ставлення до людей, незалежно від національності, мови, соціального стану, релігії, культурної приналежності і розвинути міжкультурні комунікативні вміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування толерантної особистості в суспільстві не нова, але останнім часом коло проблем, пов'язаних з фактором полікультурності середовища, поповнилось новими тривожними проблемами, саме ця соціальна необхідність підштовхує педагогів шукати шляхи розв'язання їх. Проблема формування толерантності у дітей розглядається науковцями в соціальній педагогіці (М. Б. Євтух, В. С. Заслуженюк, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, Л. Г. Коваль, Г. М. Лактіонова, Л. І. Міщик, О. В. Мудрик та ін.), в етнопедагогіці (І. Валеєв, Г. Волков, О. Сухомлинський, М. Тайчинов та ін.).

Мета і завдання статті – розкрити поняття толерантності, необхідності виховання толерантної особистості в полікультурному суспільстві, підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності в молодших школярів на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасних словниках категорія толерантності повністю ототожнюється з категорією терпимості. За визначенням довідкової літератури, толерантність – це повага, сприйняття та розуміння розмаїття культур світу, форм самовираження та самовиявлення

людської особистості; активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини; відмова від догматизму та абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародних документах з прав людини; визнання того, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає це право за іншими, що люди, які відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою, мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Характеристика визначення толерантності видозмінюється в преамбулі Статуту ООН: «...проявляти терпимість і жити в мирі один з одним, як добрі сусіди».

«Толерантність – це те, що робить можливість досягнення миру і веде від культури війни до культури миру» [1], – сказано в Декларації принципів толерантності, прийнятій Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1995 році.

У тій же Декларації толерантність тлумачиться як повага, приймання і розуміння багатогранності культур, способів прояви людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думок, совісті і переконання.

Культура миру трактується як результат історичного розвитку суспільства, толерантність – як терпимість до іншого роду звичок і поглядів, необхідного по відношенню до особливостей різних народів, націй і релігій, є ознакою впевненості в собі та усвідомлення надійності своїх власних позицій; освіта як генетичний код суспільства і культури; індивід розглядається з позицій творчої та вільної особистості, що самовизначається та самореалізується.

З погляду філософії, толерантність – це світоглядна життєва позиція «за» чи «проти» принципів, норм, переконань, що виробляється як результат етнічного, духовного досвіду особистості.

В етиці толерантність ототожнюється з поняттям «терпимість» – моральною рисою, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей, є формулою поваги до іншої людини, признання за нею права на власні переконання, на те, щоб бути іншим, ніж я. Терпимість має значення терпимого ставлення до когось, будь-чого, до чужих поглядів, поведінки, вірування.

Бути толерантним означає допускати, що є люди, які відрізняються від вас багатьма факторами, в них є власна думка, погляди, цінності, ідеали. Толерантність – це прагнення людини досягнути розуміння з іншими, орієнтація, що не передбачає насилля та придушення людської гідності.

Толерантність – активне відношення, визнання і повага прав та свобод людини. Погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

У психології толерантність тлумачиться як внутрішня установка людини, якої вона набула в процесі виховання і збагачує власним життєвим досвідом. Для розвитку толерантності доводиться змінювати власні установки. Характерними ознаками толерантної людини є емпатія, комунікативна толерантність, прийняття себе і прийняття інших. Під емпатією розуміємо здатність людини відчувати те, що відчуває інша людина, її бажання допомогти, підтримати, відчути біль іншого, що є свідченням про обмеження власної агресії. Таке ставлення до людей сприяє розвитку гуманістичних цінностей, без яких неможливе повноцінне толерантне сприйняття дійсності.

Комунікативна толерантність як риса людини поєднує в собі фактори виховання, досвід спілкування, культуру, інтереси, установки, характер, темперамент, емоційний стереотип поведінки та особливість мислення. Людина з високим рівнем комунікативної толерантності здатна створити психологічно комфортні умови співпраці, досягнення взаєморозуміння, що є значимим для педагогічної діяльності і сприяє толерантним стосункам.

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України одним із завдань школи є консолідація народів, гармонізація міжетнічних і міжнаціональних відносин, виховання громадянина і патріота своєї Батьківщини. Система освіти здатна гармоніювати міжетнічні стосунки, створити духовні основи для динамічного розвитку

багатонаціонального суспільства. Провідне місце у формуванні толерантного ставлення до інших людей належить полікультурному принципу, що передбачає абстрагування від конкретних фізичних, національних, мовних, побутових та інших характеристик особистості. Немалу роль у набутті знань про інших людей мають оцінні еталони і стереотипи досліджуваної особистості в процесі визначення приналежності до тієї чи іншої спільності людей. Полікультурний підхід забезпечує правильну побудову своїх стосунків із навколишніми, що переростає в співпереживання, усвідомлення цінностей, ідеалів, почуттів. Варто зазначити, що полікультурну компетенцію визнано однією з ключових життєвих компетентностей на світовому рівні. Цінним для нашого дослідження є твердження О. Котенко про те, що полікультурність – це особливий системотворчий компонент у структурі особистості, її якість, що передбачає визнання багатоманітності культурного простору та здатність до міжкультурної взаємодії, незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної чи релігійної орієнтації, культурної приналежності. Основними компонентами толерантності, стверджують Г. Безюлева та Г. Шеламова, є такі професійно значущі для майбутнього педагога якості:

- емпатія, що передбачає проникнення особистості в переживання іншої особистості, бажання емоційно відгукнутися на чужі проблеми та успіхи;

- комунікативна толерантність, завдяки якій особистість здатна у процесі спілкування виявляти розуміння співрозмовника, вміє приймати його таким, яким він є, спроможна ставити себе на його місце та дивитися на ситуацію його очима, вжитися в його світ;

- самоприйняття як толерантного ставлення до самого себе, та прийняття інших, оскільки толерантна особистість – це людина, яка добре знає себе та визнає інших.

Для успішної реалізації завдань із виховання толерантності використовують також широкий спектр різноманітних форм і методів організації навчання. Такі форми роботи, як «відкритий мікрофон», «телеміст», «засідання прес-клубу», «круглий стіл», «аукціон нових ідей», «референдум», де на обговорення ставляться питання прояву ворожості та нетерпимості в сучасному світі, расових й етнічних конфліктів, релігійних війн; переваг та недоліків запровадження інклюзивної освіти в Україні, благодійної діяльності у сфері освіти в країнах третього світу, тощо, допомагають викладачу розвивати у студентів практичні навички толерантної взаємодії, розвивати їхню комунікативну толерантність. У процесі спілкування до студентів приходять розуміння, що думки інших людей, відмінні від їхніх, не завжди виявляються помилковими. Вони вчаться слухати та розуміти не лише себе, а й прислухатися до думок, поглядів і бажань інших людей, вчаться приймати їх такими, якими вони є, з усіма їх відмінностями, недоліками та перевагами, ставитися до них як до рівноцінних особистостей. І чим більше студенти дізнаються про інших людей у процесі такої взаємодії, тим повнішим стає їхнє уявлення про самих себе.

Загальнолюдські цінності – це ті цінності, що знаходяться на перетині всіх національних культур. Коли виховання йде врозріз із народною педагогікою, коли воно не ґрунтується на національній культурі, звичаях і традиціях, зникає національна пам'ять, руйнується національна самосвідомість, відбувається втрата моральних цінностей, почуття добра і милосердя – якостей, без яких немислимий патріотизм. Людина входить у суспільство через національну індивідуальність, тому що без національностей людство було б мертвим, логічно абстрактним, тому кожен індивід повинен формуватися як гідний представник свого рідного етносу в значеннєвому полі певних знаків, цінностей, властивих його народу. Історія показує, що ігнорування коренів нації – мови, культури, національної історії призводить до негативних наслідків.

Національна самобутність, властива їй культурна своєрідність повинні бути найповніше представлені на перших етапах освіти, починаючи з дошкільного виховання і виховання в початковій школі. Залучення до національної культури тут не повинно обмежуватися тільки рідною мовою, літературою, історією. Діяльність вчителя початкової

школи має бути спрямована на формування гуманістичного світогляду в кожного молодшого школяра.

Виховання толерантної особистості не може замикатися тільки на культивуванні національної самобутності. Освіта повинна будуватися на базі більш широкої культурної спадщини, пов'язуватися з історією народів, їх участю у творенні вітчизняної цивілізації як на місцевому, так і на національному рівні. Особливо це стає актуальним у період динамічних процесів, пов'язаних із глобальними змінами в розвитку людства. Для сучасних шкіл України характерною є тенденція до спільного навчання дітей різних культур, національностей і релігій.

Гуманітарні дисципліни, які формують культуру мовлення, стають у наш час пріоритетними в освіті. Обумовлюється це як новими вимогами до школи, так і загальною стратегією сучасної школи, її спрямуванням на формування духовно багатой, високоморальної, освіченої творчої особистості. Саме дисципліни гуманітарного циклу формують знання про культуру свого народу і культурні досягнення інших народів, що сприяє формуванню в учнів уміння зіставляти і оцінювати ці досягнення в дусі об'єктивності і толерантності. А це, в свою чергу, дає можливість виховувати в учнів почуття патріотизму і ставлення до своєї культури, і своєї мови як до національно-культурних цінностей.

Українська мова як одна з дисциплін гуманітарного циклу є засобом формування духовного світу людини, основним каналом соціалізації особистості, залучення до цінностей людської культури, набутих попередніми поколіннями. Виховувати толерантного учня засобами мови може тільки вчитель нового типу, людина, що сама є високо толерантною.

Продуктом виховання толерантності в умовах культурологічної підготовки майбутніх педагогів у системі вищої освіти є вихована людина, здатна не тільки сприйняти іншу людину незалежно від раси, національності, політичних переконань, звичок, вільна від дискримінаційних переконань, і головне, здатна виховати в своїх вихованцях таку рису особистості, яку можна назвати як активна толерантність, формулою якої є: розуміння *плюс* співробітництво *плюс* дух партнерства.

Виховання толерантності – це моральний обов'язок, а також правова та політична потреба. Толерантність – це активне ставлення до дійсності, яке формується на основі признання універсальних прав і свобод людини, це те, що робить можливим досягнення миру та веде від культури війни до культури миру. Дуже важливо знайти правильне розв'язання даної соціально-освітньої проблеми, а це неможливо без перетворень в навчально-виховному процесі початкової школи. Адже саме в навчально-виховному процесі можна сформувати ментальні риси дитини, сформувати менталітет толерантності. В змісті навчання і виховання дітей повинен простежуватись діалог культур з орієнтацією на деталізацію взаємодіючих компонентів культури та їх інтеграції в цілісному культурному просторі цивілізації. Висловлювання педагога В. Таланова: «Виховання культури терпіння (толерантності) і згоди повинно стати однією із центральних тем освіти нашого століття» [5], – підкреслює актуальність і необхідність подальшого дослідження проблеми толерантності.

Учитель повинен у процесі проведення уроків виховувати у дітей почуття інтернаціоналізму, терпимості в суспільстві до людей, що населяють наш край; підводити до того, що люди іншої національності мають право на щастя, що необхідно виявляти повагу до іншого народу, виховувати бережне ставлення до людей, любов до малої батьківщини; давати уявлення про стереотипи поведінки, про культурні розрізнення; спонукати творчі здібності дітей, виховувати уміння бачити красу рідного краю.

Учитель на уроці повинен створити такі умови, щоб діти самі ділились знаннями про свою національну культуру, про національні цінності свого народу, розповідали про красу й багатство свого краю. Великі можливості для цього дають уроки української мови, зокрема уроки розвитку мовлення. Практика показує, що діти проявляють

зацікавленість до мистецтва, культури, звичаїв, традицій як свого народу, так і інших народів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Виховання толерантності у майбутніх учителів початкової школи є надзвичайно важливим завданням вищої школи, адже саме на них покладено відповідальне завдання навчання і виховання підростаючого покоління на засадах гуманізму, виховання в дітей молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до людей, поваги до чужих думок, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів. Толерантність – це моральна категорія, що характеризує терпиме ставлення до відмінних поглядів, думок, вірувань, передбачає вміння долати суперечності, контролювати власну поведінку. Учитель має бути готовим до розв'язання проблеми виховання толерантної особистості, здатної сприймати загальнолюдські цінності, бути терпимим до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей, розуміти, що толерантність є одним із показників вихованості людини.

Ураховуючи актуальність проблеми, перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці ефективних шляхів, методів і прийомів формування толерантної особистості.

Джерела та література

1. Гершунский Б. С. Толерантность в современном мире. / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2000. – № 2. – С. 15.
2. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года // Век толерантности: Научно- публицистический вестник. – М.: МГУ, 2001.
3. Котенко О. В. Развитие поликультурной компетентности вчителів світової літератури в системі післядипломної освіти [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / О. В. Котенко; ДВНЗ «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України. – К., 2011. – 20 с.
4. На пути к толерантному сознанию / Отв.ред. А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000.
5. Таланов В. Педагогика толерантности. / В Таланов // Высшее образование в России. – 2001. – № 5. – С.41-43.

References

1. Gershunskiy B. S. Tolerantnost' v sovremennom myre. / B. S. Gershunskiy // Pedagogika. – 2000. – № 2. – S. 15.
2. Deklaratsiya pryncypov tolerantnosti. Utverzhdena rezoljucyej 5.61 General'noj konferencyu JuNESKO ot 16 nojabrja 1995 goda // Vek tolerantnosti: Nauchno-publycysticheskyj vestnyk. – M.: MGU, 2001.
3. Kotenko O. V. Rozvytok polikul'turnoi' kompetentnosti vchyteliv svitovoi' literatury v systemi pisljadyplomnoi' osvity [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ped. Nauk : spec. 13.00.04 «Teorija i metodyka prof. osvity» / O. V. Kotenko; DVNZ «Un-t menedzhmentu osvity» NAPN Ukraïny. – K., 2011. – 20 s.
4. Na puty k tolerantnomu soznanyju / Otv.red. A. G. Asmolov. – M.: Smysl, 2000.
5. Talanov V. Pedagogika tolerantnosti. / V Talanov // Vysshee obrazovanye v Rossyy. – 2001. – № 5. – S.41-43.

Сугейко Л. Г. Подготовка будущего учителя к воспитанию толерантности у младших школьников на уроках украинского языка. В статье раскрыта значимость воспитания толерантности у будущих учителей начальной школы как важного средства профессиональной подготовки; осуществлён обзор основных составляющих толерантности как компонента поликультурной компетенции; рассмотрены некоторые средства украинского языка, с помощью которых можно воспитывать толерантность в учащихся начальных классов как важную составляющую обучения. Особенное внимание уделено коммуникативной толерантности как фактору воспитания человека, который способен создать психологически комфортные условия сотрудничества, достижения взаимопонимания, что важно для педагогической деятельности. Именно дисциплины гуманитарного цикла формируют знания о культуре своего народа и культурные достижения других народов, что дает возможность воспитывать в учащихся чувство патриотизма и отношения к своей культуре, и своему языку как к национально-культурным ценностям. Ведь именно в

учебно-воспитательном процессе можно сформировать ментальные черты школьника, сформировать менталитет толерантности.

Ключевые слова: толерантность, эмпатия, поликультурная компетенция, коммуникативная толерантность, толерантная личность, будущие учителя начальной школы.

Suheiko L. H. The training of a future teacher for the upbringing of tolerance among the primary school pupils at the Ukrainian language lessons. The article reveals the importance of the upbringing of tolerance in future primary school teachers as important means of professional training; the review of main components of tolerance as the component of poly-cultural competence is performed; several means of the Ukrainian language, with the assistance of which one can bring up tolerance in the primary school pupils, are reviewed as an important component of teaching. Special attention is given to communicative tolerance as the factor of human upbringing that can create psychologically comfortable collaborative environment, reaching mutual understanding, which is important for the pedagogical work. Those are the disciplines of the humanities that form one's knowledge about the culture of one's own nation and the cultural achievements of other nations, which give an opportunity to instill in the pupils the feeling of patriotism and relation to their own culture and their own language as to the national and cultural values. It's in the educational process that one may form mental patterns of a schoolchild, form the mentality of tolerance.

Key words: tolerance, empathy, poly-cultural competence, communicative tolerance, tolerant personality, future primary school teachers.